

Karolina Kęsicka

"Obraz świata i konwencja literacka w przekładzie. O niemieckich tłumaczeniach dzieł Adama Mickiewicza", Katarzyna Lukas, Wrocław 2008 : [recenzja]

Studia Germanica Gedanensia 16, 290-295

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Lukas: *Obraz świata i konwencja literacka w przekładzie. O niemieckich tłumaczeniach dzieł Adama Mickiewicza*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe 2008, 370 s.

O twórczości wybitnego polskiego romantyka Adama Mickiewicza powstały już niezliczone prace naukowe. Swoją cegiełkę do badań nad Mickiewiczem postanowiła dołożyć gdańska germanistka Katarzyna Lukas, za przedmiot swych dociekań obierając zagadnienie niemieckiej recepcji twórczości Mickiewicza w kontekście analizy tłumaczeń wybranych dzieł poety. Jak sama autorka podkreśla, niemiecka recepcja Mickiewicza naznaczona jest bowiem swoistym paradoksem, wyrażającym się w dychotomii pomiędzy intensywnością prac nad przekładem utworów tegoż romantyka a rzeczywistym oddźwiękiem twórczości Mickiewicza wśród czytelników niemieckojęzycznego obszaru kulturowego. Autorka zauważa, że Mickiewicz jest po dziś dzień jednym z najczęściej przekładanych polskich autorów w krajach niemieckojęzycznych, pozostając jednak przy tym stosunkowo mało znanym powszechnemu czytelnikowi.

W książce swej germanistka podejmuje próbę naświetlenia owego paradoksu w oparciu o analizę przekładów wybranych dzieł Mickiewicza. Są nimi w kolejności omawiania: *Ballady i romanse*, *Sonety krymskie*, *Pan Tadeusz* oraz *Dziady* część IV. Kluczowym instrumentem badawczym są przy tym kategorie obrazu świata i konwencji literackiej, których znaczenie dla analizy wynika po pierwsze z cechy subiektywności – determinanty obrazu świata – tak ważkiej dla procesu recepcji dzieła literackiego, także na etapie przekładu, a po drugie ze spektrum możliwych odniesień, jakie niesie ze sobą konwencja literacka, pozwalających na odczytanie „kodu właściwego dla poetyki gatunku” i ujęcie procesu translacji w wymiarze historycznoliterackim.

Definiując we wprowadzeniu obie wyżej wymienione kategorie, autorka umiejscawia je na tle głównych kierunków badawczych w dziedzinie translologii, przywołując m.in. takie kierunki jak: podejście integratywne (*Integrated Approach*) Mary Snell-Hornby; szkoła manipulistów (*Manipulation School*); tzw. teoria polisystemów, reprezentowana przez izraelskiego badacza Itamara Evena-Zohara; historyczno-deskryptywne badania nad przekładem prowadzone przez komparatystów zgrupowanych wokół projektu *Göttinger Sonderforschungsbereich „Die literarische Übersetzung“*, czy też hermeneutyczny kierunek przekładoznawczy.

Podsumowaniu założeń metodologicznych pracy towarzyszy postawienie problemu badawczego, do którego zbadania autorka będzie konsekwentnie zmierzać w toku analizy, a mianowicie próby znalezienia odpowiedzi na pytania, w jaki sposób obraz świata i konwencja literacka wpływają na kształt artystyczny dzieła literackiego i jego przekładu, czy proces przekładu danego dzieła ulega w obrębie serii translatorskiej zauważalnej ewolucji oraz dlaczego dzieła Mickiewicza mimo tak licznych przekładów nie stały się częścią kanonu literatury powszechnej.

Rozdział pierwszy pracy poświęcony jest ukontekstowaniu twórczości Mickiewicza na tle „niemieckojęzycznej literatury światowej”. Autorka nawiązuje w nim do sformułowanej przez Johanna Wolfganga Goethego idei literatury światowej, przypisując jej obrazowo miano „wehikułu” (s. 57) niemieckiej recepcji twórczości Mickiewicza. To m.in. właśnie twórczemu procesowi wymiany myśli między narodami przypisać należy – zdaniem autorki – późniejszą sławę i uznanie Mickiewicza w krajach niemieckojęzycznych w XIX w. W omówieniu koncepcji Goethego autorka wskazuje zwłaszcza na osobę tłumacza, centralną zdaniami Goethego postać w procesie kształtowania literatury światowej, a to z uwagi na fakt, że to właśnie w wyczuciu i smaku tłumacza znajdują odzwierciedlenie współczesne gusta literackie danej epoki.

Kolejny rozdział stanowi omówienie recepcji Mickiewicza w krajach niemieckojęzycznych w ujęciu historycznym i krytycznoliterackim. W ślad za szwajcarskim literaturoznawcą Germanem Ritzem autorka wyróżnia w chronologii przekładów Mickiewicza trzy zasadnicze etapy: lata 30. XIX w, okres największej intensywności recepcji polskiego poety, lata 70. XIX w. ze wzmożonym zainteresowaniem „sprawą polską” na fali wydarzeń powstania styczniowego oraz okres po II wojnie światowej, kiedy to utwory najistotniejsze w dorobku poety doczekały się ponownego przekładu.

Przedstawiając diachronię niemieckiej recepcji Mickiewicza, K. Lukas wskazuje na wyróżniki charakteryzujące poszczególne jej etapy. Okres najintensywniejszej recepcji, przypadający na lata 30. XIX w., wiąże się z ukształtowanym wówczas obrazem romantycznego poety, duchowego przywódcy narodu, w którego to ramy idealnie wpisywał się Mickiewicz. Autorka zauważa przy tym, że fascynacja Mickiewiczem w tym okresie, zdecydowanie naznaczona kontekstem politycznym, nie miała raczej natury estetycznej, co dodatkowo podkreślić może fakt, iż autorami pierwszych przekładów byli poeci drugorzędni, dziś często zapomniani, lub tzw. entuzjaści „sprawy polskiej”.

Estetyka twórczości Mickiewicza znalazła rezonans dopiero w kolejnym etapie recepcji, zapoczątkowanym w latach 70. XIX w., kiedy to przekładem twórczości polskiego poety zaczęli się zajmować wybitni tłumacze tamtej epoki, tacy jak Siegfried Lipiner, Peter Cornelius czy też Albert Zipper. Traktując Mickiewicza jako uznanego klasyka literatury światowej, dokładali oni starań, by jak najwierniej oddać estetykę jego dzieła. Walory twórczości Mickiewicza doczekały się w tym okresie ponadto wzmożonej recepcji krytycznoliterackiej, co zaowocowało systematycznymi badaniami nad Mickiewiczem i literaturą polską w ogóle.

Tendencja ta zarysowuje się równie silnie w ostatnim ze wskazanych w periodyzacji etapów, etapie powojennym, którego charakterystykę autorka podsumowuje następująco: „Mickiewicz obecnie jest coraz mniej czytany, a za to w coraz większym stopniu staje się przedmiotem badań filologicznych” (s. 93).

Prześledziwszy historycznie proces recepcji Mickiewicza w krajach niemieckojęzycznych, germanistka ukierunkowuje następnie analizę na odbiór krytycznoliteracki poszczególnych utworów poety. W oparciu o liczne źródła historyczne w postaci recenzji, omówień literaturoznawczych czy antologii

analizuje kolejno ich recepcję, zauważając m.in., że *Ballady i romanse* od początku uznawane były przez niemieckiego odbiorcę za przejaw inspiracji obrazem świata i konwencją literacką epoki Sturm und Drang. W odniesieniu do *Sonetów krymskich* autorka konstatuje z kolei, że o ile „*Ballady i romanse* ukazują wizerunek Mickiewicza jako poety narodowego, [o tyle] w oczach niemieckich odbiorców to właśnie *Sonety krymskie* definiują go jako poetę światowego formatu.“ (s. 117). Przyczyn entuzjastycznego przyjęcia *Pana Tadeusza* wśród czytelników niemieckich natomiast doszukiwać się należy zdaniem germanistki przede wszystkim w oryginalności formy tekstu Mickiewicza, stanowiącej mariaż starożytnego eposu z konwencją nowoczesnej powieści realistycznej, oraz w zbieżności obrazu świata ukazanego w epopei z obrazem świata społeczeństwa biedermeierowskiego. Na tle pozostałych utworów, cieszących się uznaniem odbiorcy niemieckojęzycznego, historia recepcji ostatniego analizowanego przez autorkę dzieła, tj. dramatu *Dziady*, stanowi pasmo niepowodzeń i rozczarowań, wynikających w dużym stopniu z hermetyczności obrazu świata *Dziadów*, czyniącej ten utwór niezrozumiałym dla niemieckiego czytelnika.

Część druga pracy, zatytułowana *Obraz świata i konwencja literacka jako bariera między oryginałem a przekładem*, przynosi szczegółową analizę przekładów wybranych dzieł Mickiewicza pod kątem przetransponowania w nich kategorii obrazu świata i konwencji literackiej. Punktem wyjścia analizy *Ballad i romansów* jest uznanie przez autorkę cykliczności za nadrzędną zasadę kompozycyjną utworu, istotną dla jego interpretacji. Nurtującymi dla niej są w związku z tym kwestie, na ile tłumaczom udało się rozpoznać ową cykliczność i oddać ją w tłumaczeniu, a także czy niemieckie przekłady eksplikują przełomowy charakter *Ballad i romansów* jako wyraziciela nowego obrazu świata. Przedmiotem analizy są cztery ballady: *Romantyczność*, *Świtez, To lubię* i *Lilije*. Prowadząc analizę translatoologiczną dwutorowo, tj. na poziomie makrostrukturalnym (kompozycji danego zbioru tłumaczeń) oraz mikrostrukturalnym, a więc warstwy stylistycznej przekładów poszczególnych ballad, autorka dochodzi m.in. do następujących wniosków: po pierwsze, żaden z omawianych przekładów nie stanowi spójnej całości. Nadmieniam jednak przy tym, że na tle całej serii tłumaczenie Carla von Blankensee z roku 1836 zasługuje na szczególne wyróżnienie¹, a to z uwagi na wyjątkową dbałość tłumacza o właściwe historycznoliterackie ukontekstowanie przekładu, wyrażonej choćby w dochowaniu wierności pierwotnej kompozycji utworu. Po drugie, w kompozycji przekładów autorka zauważa pewną prawidłowość pozwalającą wnioskować, że kryterium wyboru ballad nie stanowiły walory artystyczne wierszy, lecz ich „dopasowanie” do konwencji literackiej niemieckiego biedermeieru. Także analiza na poziomie mikrostruktury tekstu ballad zdaje się potwierdzać ten wniosek, jako że ballady ulegają w procesie przekładu daleko idącym transformacjom, które mają

---

¹ Por. Adam Mickiewicz: *Balladen und Romanzen*, w: Adam Mickiewicz: *Sämmtliche Werke. Erster Theil: Gedichte*. Aus dem Polnischen übertragen von Carl von Blankensee. Berlin 1836.

służyć wpisaniu Mickiewiczowskiej ballady w konwencję choćby niemieckiej ballady „wzruszającej” z lat 30.–60. XIX w. czy też Schillerowskiej ballady idei. Autorka podkreśla, że romantyczny obraz świata naszkicowany w balladach nie zostaje niestety „ocalony” w tłumaczeniu, ale podlega świadomemu przekształceniu ku biedermeierowskiemu światopoglądowi niemieckiego odbiorcy przekładu.

W rozdziale IV K. Lukas poddaje analizie *Sonetów krymskich*, a ściślej tłumaczenia *Stepów akermzańskich* oraz *Bajdarów*. Zasadniczym pytaniem, na które próbuje znaleźć odpowiedź, jest adekwatność przekładu w odniesieniu do transpozycji walorów artystycznych sonetów i oddania psychologicznego realizmu poetyckiego obrazu świata oryginału. We wnioskach autorka wskazuje na dużą swobodę interpretacyjną, z jaką twórcy przekładów podeszli do tekstu oryginału, budując romantyczny obraz świata sonetów na kształt baśni czy onirycznej wizji, zatracając jednak przy tym wartość estetyczną oryginału, a i nierzadko przekazując odmienną od stworzonej przez Mickiewicza wizję człowieka. Ubolewa także nad faktem przesadnej obrazowości jako strategii chętnie stosowanej w kontekście tłumaczeń sonetów; sprowadza ona dzieło Mickiewicza do „wierszowanych pocztówek” (s. 259) i umniejsza takim uproszczeniem wysoką wartość artystyczną *Sonetów krymskich*. W zakończeniu rozdziału autorka pracy zwraca uwagę na uwikłanie transpozycji sonetów w swoisty paradoks, charakteryzujący zresztą niemiecką recepcję Mickiewicza w ogóle, a wyrażający się z jednej strony w atrakcyjności konwencji literackiej sonetu dla niemieckiego odbiorcy, z drugiej zaś w niezrozumieniu implikowanego w utworze obrazu świata, co skutkuje stereotypowością interpretacji i transformacją światopoglądową.

Zbadaniu przekładu konwencji metrycznej *Pana Tadeusza* oraz obrazu świata polskiej szlachty zakodowanemu w eposie poświęcony jest kolejny rozdział pracy K. Lukas. Germanistka podejmuje w nim problematykę przekładu formy wierszowej, wskazując we wprowadzeniu do rozdziału na formalne naśladownictwo metrum wyjściowego lub ekwiwalencję funkcjonalną jako na dwie zasadnicze strategie translatorskie stosowane w takim przypadku. Analizowane przez autorkę dwa przekłady autorstwa Waltera Panitza (1955) i Hermanna Buddensiega (1963)² stanowią przykład zastosowania w stosunku do polskiego trzynastozgłoskowca strategii adaptacji, a zatem próby poszukiwania w heksametrze i strofach jambicznych funkcjonalnego doń ekwiwalentu. Próby takie, co uwidacznia choćby analiza w obrębie instrumentacji zgłoskowej, nie zawsze niestety kończą się powodzeniem, kiedy to przykładowo celowa monotonia nastroju trzynastozgłoskowca zaburzona zostaje dynamiką heksametru. Wybór metrum może również w pewnym sensie sugerować czytelnikowi interpretację utworu, jak ma to miejsce w przypadku tłumaczenia Buddensiega, w którym konsekwentnie ukierunkowuje on konwencję *Pana Tadeusza* na epos

² Por. Adam Mickiewicz: *Pan Tadeusz oder Der letzte Einritt in Litauen. Versepos in zwölf Büchern*. Nachdichtung von Walter Panitz. Berlin 1955.

Adam Mickiewicz: *Pan Tadeusz oder die letzte Fehde in Litauen*. Nachdichtung von Hermann Buddensieg. München 1963.

w duchu homeryckim, czym skłaniać może odbiorcę do oczekiwania w Mickiewiczowskiej epopei „antycznego” obrazu świata.

W odniesieniu do transferu obrazu świata staropolskiej szlachty autorka również dostrzega liczne niedostatki obu tłumaczeń, wynikające jej zdaniem głównie z odmienności kodów kulturowych: w Polsce – szlachecko-katolickiego, zaś w Niemczech – mieszczańsko-protestanckiego. Owe niedostatki egzemplifikuje choćby przykład kluczowego dla *Pana Tadeusza* pojęcia kulturowego, jakim jest słowo *szlachta*. W tłumaczeniu Buddensiega zostaje ono wprost przetransponowane jako *Schlachta*, pozostając przy tym jednakże dla niemieckiego czytelnika nieco obcym i uproszczonym w swej definicji (w załączonym przypisie tłumacz zaszeregowuje bowiem *szlachcica* wśród niższej szlachty, wyraźnie odgraniczając ją od magnaterii). U Panitza utożsamione zostaje z niemieckim *Adel*, a więc z najbogatszą, wysoko urodzoną elitą społeczeństwa niemieckiego, z którą polska *szlachta* w istocie nie może się identyfikować.

Podsumowując rozważania autorka słusznie konstatuje, iż zarówno konwencja literacka, jak i obraz świata zawarte w *Panu Tadeuszu* ulegają w obu przekładach wyraźnym uproszczeniom oraz zubożeniu o istotny kontekst historyczny i socjokulturowy. Jak podkreślają jednak sami tłumacze, ich propozycje mają raczej charakter przekładu poetyckiego, a zatem wolnego, graniczącego miejscami z parafrazą. Taka deklaracja ma zdaniem autorki w swej intencji oddalenie od autorów tłumaczenia ewentualnego zarzutu niedochowania „wierności” oryginałowi.

Książkę zamyka rozdział poświęcony analizie zdefiniowanych przez K. Lukas kategorii badawczych w warstwie mikrotekstowej IV części *Dziadów*. Zawężenie przedmiotu analizy wyłącznie do dramatu Gustawa autorka tłumaczy m.in. jego kluczową rolą dla zrozumienia światopoglądu całości cyklu, zwracając szczególną uwagę na wyeksponowanie w IV części dramatu aspektów religijnych, tak trudnych w przyswojeniu dla obcego czytelnika. W kontekście niełatwej drogi recepcji tego utworu w krajach niemieckojęzycznych wysuwa również przypuszczenie, iż także z punktu widzenia translatorskiego stanowi on dla niemieckiego odbiorcy-tłumacza wyzwanie najwyższej próby, mając na uwadze kompozycję, ontologiczny status romantycznego bohatera czy choćby sam tytuł dzieła. Analiza trzech przekładów, w tym jednego scenicznego³, prowadzi germanistkę do przekonania, że katolicki obraz świata zakodowany w poetyce dramatu tak dalece pozostaje obcy wrażliwości estetycznej niemieckiego czytelnika, że stanowi nieprzekraczalną jak dotychczas, obiektywną barierę w procesie recepcji utworu na gruncie niemieckim.

³ Por. *Poetische Werke von Adam Mickiewicz. Band II: Todtenfeier (Dziady)*. Übersetzt und mit erklärender Einleitung versehen von Siegfried Lipiner. Leipzig 1887.

Adam Mickiewicz: Die Ahnenfeier. Ein Poem. Zweisprachige Ausgabe. Übersetzt, herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Walter Schamschula. Mit einem Vorwort von Hans Rothe. Köln-Weimar-Wien 1991.

Gerda Hagenau: *Adam Mickiewicz als Dramatiker. Dichtung und Bühnengeschichte. Dziady-Todtenfeier*. Deutsche Übersetzung. Frankfurt/M. 1999.

W podsumowaniu pracy autorka raz jeszcze podkreśla zasadność posługiwania się konwencją literacką i obrazem świata jako kategoriami relewantnymi dla badań nad przekładem, wskazując, iż to właśnie one mogą sprzyjać zadowoleniu bądź wyobcowaniu tekstu wyjściowego w kulturze języka docelowego, co obrazuje popularność *Ballad i romansów* oraz stosunkowo nieznacznym oddźwięk *Dziadów* w krajach niemieckiego obszaru językowego. Także osoba tłumacza nie pozostaje obojętną tej kategoryzacji, autor przekładu jest bowiem w równym stopniu co odbiorca ukształtowany przez obraz świata rodzimej społeczności językowej i porusza się w konwencji literackiej swojej epoki. Przywołując pytanie o nieobecność Mickiewicza w głównym nurcie kanonu literatury powszechnej, germanistka wysuwa m.in. tezę, iż przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywać należy w niedostatecznym wchłonięciu twórczości Mickiewicza przez polisystem literatury niemieckiej, który mógł swego czasu okazać się dla niej dźwignią europejskiego sukcesu. Kolejne serie translatorskie, zorientowane na przekłady XIX-wieczne, miały odsłaniać nowatorstwo Mickiewicza, ugruntowały tylko przyjęty wcześniej stereotypowy obraz polskiego romantyka.

W końcowych słowach należy podkreślić wysoką wartość merytoryczną pracy, której lektura dostarcza filologowi wielu nowych inspiracji do badań nad recepcją Mickiewicza w szczególności, ale i teorią przekładu literackiego w ogóle. Autorka zmierzyła się w niej bowiem z kategoriami badawczymi dotychczas nieszczególnie eksponowanymi w studiach przekładoznawczych, dbając przy tym o naświetlenie poruszanej problematyki w szerokim kontekście historycznym, krytycznoliterackim i kulturowym. Akrybia, z jaką badaczka prześledziła kategorie konwencji literackiej i obrazu świata w analizowanych tłumaczeniach, zasługuje na uznanie, które pozwala żywić nadzieję, że i kolejne prace autorki nie przyniosą czytelnikowi rozczarowania.

Karolina Kęsicka (Poznań)

Gregor Ohlerich, *Sozialistische Denkwelten. Modell eines literarischen Feldes der SBZ/DDR. 1945 bis 1953*. (Probleme der Dichtung. Studien zur deutschen Literaturgeschichte 36) Winter, Heidelberg 2005. 324 S.

17 Jahre nach der Wiedervereinigung Deutschlands, die in manchen Kreisen als Anschluss der DDR an die Bundesrepublik diffamiert wurde, könnte man meinen, dass die Literatur Ostdeutschlands längst vergessen und dementsprechend kein Forschungsgegenstand mehr wäre. Der Inhalt der vorliegenden Monographie und das ihr beigelegte umfangreiche Literaturverzeichnis entkräften diese völlig abwegige Vermutung.

Gregor Ohlerich lehnt alle vereinfachenden Urteile der Literaturwissenschaftler ab, die aus politischen Gründen die DDR-Literatur kritisierten und ihr jede künstlerische Qualität absprachen. Sein Ziel ist es, ein differenziertes